

SÁNTA GÁBOR

MOZGAI PALI, A GYERMEKHŐS

(Cholnoky-könyv. De melyik?)

Amikor a juhászbojtár harmadszor is farkast kiált

Cholnoky Lászlónak eddig méltatlanul kevés figyelmet szentelt az irodalomtörténet-írás. Írói munkásságát kortársai sem igen tartották számon, komolyabb kritikai visszhangja csupán első kötetének volt. Szerb Antal irodalomtörténete meg sem említi. Schöpflin Aladár csupán egyetlen rövid bekezdésben ismerteti.¹ Várkonyi Nándor sem sokkal nagyobb terjedelemben tárgyalja életművét.² Pintér Jenő értékelése pedig alig egy mondat.³ Kölcsonkéreseiről, alkoholizmusáról, züllött életéről és plágiumairól viszont már életében legendák keringtek. Halálakor talán nem is az öngyilkosság ténye döbbsentette meg leginkább az ismerősöket, hanem, hogy milyen kérlelhetszerűen bekövetkezett, amire kimondva-kimondatlanul, tulajdonképpen mindenki számított.

Cholnoky László írói hagyatéka az Országos Széchényi Könyvtárba került. A kéziratok között található egy összefűzött jegyzetfüzet, amelynek 139. számozott lapján többek között a következő feljegyzés olvasható:

„21. »Magyar Kereskedelmi Közlöny« 1912 december 1-i katalógusa. Tartalmazza »Mozgai Pali, a gyermekhős« című ifjúsági könyv reklámját. Ezt a kötetet, illetőleg ennek cím-elbeszélését, – jóllehet a kötet Viktor neve alatt jelent meg, – voltaképpen én írtam. Ez az árjegyzék különben, családi szempontból, – azért is érdekes, mert tartalmazza Cholnoky Jenőnek, mint a »Tolnai Világlexikonja« munkatársának arcképét is.”⁴

A *Mozgai Pali, a gyermekhős* című könyv, amelyet Cholnoky László sajátjaként nevez meg, a század első évtizedében látott napvilágot. A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat jelentette meg, évszám nélkül. A díszkötésben, védőtökkel kiadott könyv két hosszabb elbeszélést (*Moharos bácsi kabátja* és *A dióherceg*), valamint huszonehárom különböző témájú ismeretterjesztő írást tartalmaz. A címlap szerint a kötetet Cholnoky Viktor írta.

Cholnoky Viktor, László testvérbátyja, nemcsak szépíró volt, hanem kiváló publicista is, akinek nevét éppen a tudományos ismeretterjesztő cikkei tették népszerűvé a század első éveiben. Tehát a kötet válogatása (két elbeszélés és közel két tucat publicisztika), bár kétségtől szokatlan, mégsem rendkívüli.

Ám, ha felütjük a könyvet, már az első oldalon meglepetés éri az olvasót. Ugyanis a kötetkezdő elbeszélés (*Moharos bácsi kabátja*) első fejezetének *Pista világgá megy* a címe. Az elbeszélésben végig *Mozgai Pistáról* van szó, és nem a kötet cím ígerte *Paliról*. Ha tanácstalanságunkban hátra lapozunk, akkor a zavarunk csak tovább fokozódik, mert a tartalomjegyzék szerint a 116. laptól kezdve *Tonelli Sándor* jegyzi a kötetet. Az első ismeretterjesztő írás címe (*Utazások a szárazföldön hajdan és most*) után az ő neve áll zárójelbe téve, majd ezt ismétlője-

¹ SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*. Bp., 1937. 204.

² VÁRKONYI Nándor, *Az újabb magyar irodalom (1880–1940)*. Bp., 1942. 305.

³ PINTÉR Jenő, *Századunk magyar irodalma*. Bp., 1943. 1134.

⁴ OSZK, Fond. 192.9.

lezték huszonkét szer. Visszalapozva a könyvben, Tonelli nevének nyomát sem találjuk a jelzett lapon. Első munkája tehát éppen úgy követi *A díóherceg* című elbeszélést, mint az a kötet bevezető írását. Vagyis a tartalomjegyzéken kívül semmi sem jelöli, hogy a *Mozgái Pali, a gyermekhős* című könyvnek nemcsak Cholnoky Viktor, hanem Tonelli Sándor is szerzője.

Most vegyük elő ismét Cholnoky László feljegyzését, amely szerint „*ezt a kötetet, illetőleg ennek cím-elbeszélését – jöllehet a kötet Viktor neve alatt jelent meg*” –, voltaképpen ő írta. Hihetünk-e neki? Hihetünk-e egy olyan embernek, akiről köztudott, hogy Viktor bátyja munkáit gyakran adta el sajátjaként? A legszemléletesebb példa Békés István *Új magyar anekdotakincs* című könyvében olvasható: Cholnoky Lászlótól tizenhétszer vették meg ugyanazt az eredetileg *Hőcsinálás* című novellát, amely testvére Veszprémben kiadott első kötetében látott napvilágot.⁵ (Cholnoky Lászlónak ez az írás különösen kedves lehetett, mert még az első saját elbeszéléskötetében is olvasható.) Feljegyzéseiből tudható, hogy más írótól is „kölcsonzott”, ha éppen pénzsűkében volt. Saját írásaival kapcsolatban is igen sajátgósan értelmezte az írói etikát. Nyomorgó, szabadfoglalkozású íróként annyiszor adta el munkáit, ahányszor csak tudta. Jegyzetfüzetei tanúsága szerint a különböző lapok szerkesztői gyakorta adták vissza novelláit azzal, hogy a már közölt írásra nem tartanak igényt. Sőt, még egy regénye folytatásos közlését is leállították, mert észrevették, hogy szó szerint egyezik egyik korábbi regényével. Csak a címe más.⁶

Hihető-e tehát, ha egy ilyen ember a magáénak vall egy olyan kötetet, amelyhez látszólag semmi köze? Mi a teendő akkor, amikor a juhászbojtár harmadszor is farkast kiált?

Ki a *Mozgái Pali, a gyermekhős* című ifjúsági könyv szerzője? Tonelli Sándor neve biztosnak tűnik, legalábbis a kötet egy részét tekintve. A Cholnoky-testvérek közül vajon melyik lehetett a szerzőtársa?

A következőkben erre a kérdésre kíséreljük meg a válaszadást.

Egy vergődő lélek feljegyzéseiből

A közfelfogás szereti a sablonokat. Az állandósult jelzők (pl. „tanáros” Babits, „morfinista” Csáth stb.), minden igazságtartalmuk ellenére, alaposan leegyszerűsítik a valóságot. Az alkotóra maszkot húznak, és ez a sokarcú személyiséget eltakarva, az életmű értékelését is előre meghatározza. Cholnoky Lászlóra a „könnyelmű éhenkórász” ember ilarcát szokás akasztani, aki egész életén át mást sem csinált, mint másoktól „kölcsonzott”. Kézpénzt és írást, mikor melyikre adódott lehetőség. E végsőig leegyszerűsített Cholnoky-kép megteremtésében minden bizonnyal Lovass Gyula játszott a legnagyobb szerepet, aki a század első felének legfontosabb írói arcképeit megrajzoló *Ködlövagok* című tanulmánykötetben méltatlanul egyoldalú portrét festett az íróról.⁷ Lovass Cholnoky Viktorhoz hasonlította Cholnoky Lászlót, holott a figyelmes kutató – alkoholizmusukat és az ezzel párosuló zaklatott életmódjukat kivéve – alig fedezhet fel közös vonást a két testvér között. Cholnoky Viktor rengeteget dolgozott; kortársai elsősorban

⁵ BÉKÉS István, *Új magyar anekdotakincs*. Bp., 1963. 346–347.

⁶ NEMESKÉRI Erika, *Cholnoky László*. Bp., 1989. 92.

⁷ LOVASS Gyula, *Cholnoky László*. In *Ködlövagok*. Szerk. THURZÓ Gábor. Bp., é. n. [1941.] 203–216.

a figyelemre méltó stilisztát, a jótollú hírlapírót tisztelték benne. Műveltségét a polihisztorokéhoz hasonlították. Öccsét viszont korántsem jellemezte az a mérhetetlen tudásvágy és konok munkabírás, amely bátyját már életében legendás alakká tette. Ráadásul, amíg Cholnoky Viktor a századelő kiemelkedő novellistája volt, addig testvére inkább a regényírás terén jeleskedett. Úgy tűnik, a kritikusok egy része a genetikai hasonlóságot összekeveri a művészzel. Cholnoky László úgy járt, mint sok nehezen kezelhető öccs a szeretetre méltó idősebb testvér árnyékában: annak erőnyeit kérték számon rajta, figyelemre alig méltatva mását. Életművét érdemben csupán Vargha Kálmán, Bori Imre és Galsai Pongrác tanulmányai tárgyalják.⁸

A Cholnoky Lászlóról rajzolt egyoldalú képet jelentős mértékben árnyalja az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött írói hagyaték. Naplói, feljegyzései egy önmagával mániakusan szembenező, vergődő lélek dokumentumai. Kritikusan szemléli életútját, már-már az önmarcangolásig fokozva azt a számvetést, amellyel folyamatos kudarcainak okait kutatja. Naplójában⁹ akarattgyengeségének és a kitartás hiányának tulajdonítja sikertelenségét. Ugyanakkor, állítja, alkatilag is képtelen a rendszeres munkára. Magánfeljegyzései őszintének tűnnek, inkább szájalmat ébresztenek az olvasóban, mint ellenszenvet. Gondosan tisztázott irodalmi naplóit a precizitás jellemzi. Különböző színű tintával, apró, finom betűkkel feljegyezve követte nyomon írásainak sorsát. Szabatosságára egy példa az 1917-es évből: „16. »Cholnoky Viktor« Életrajz. Beadtam a Nyugatnak január 20-án. (95 K.) Megjelent: április 1.”¹⁰ Azt is gondosan naplójába írta, ha valamelyik munkája végül mégsem került nyomdába, például azért, mert időközben megszűnt az a kiadvány, amely elfogadta az írást, vagy mert a lap szerkesztői rájöttek arra, hogy Cholnoky egy korábbi novelláját akarja ismét eladni.

Cholnoky László személyes feljegyzései közül a *Mozgai Pali, a gyermekhős* című könyv szerzőségével kapcsolatban azok a legfigyelemreméltóbbak, amelyekben a *plágiumait* rögzítette aprólékos gondossággal az író. Úgy tűnik, fontosnak tartotta, hogy etikátlan lépéseit legalább a naplójának megvallja. Csupán kiragadott példák a következők:

„6. *Ingovány. Ez a regény ugyanaz, mint a Piroska, csak más címen adtam el a Légrády Testvéreknek, súlyosan becsapva őket.*”¹¹

„136. *Ugyanezeket a novellákat már régebben is eladtam az Érdekes Ujságnak, de a kommün felfordulásában szép lassan visszalopogattam őket.*”

„213. *Bartalis Ambrus hazatér. Novella. (Mivel én ilyen buta népies történetet képtelen vagyok elkövetni, ezt egyszerűen kimásoltam Ferenczy Kálmán egyik kötetéből. Eredetileg ez volt a címe: A lélek visszajár.) Beadtam az Igazságnak február 26-án. Megjelent február 26-án. (I.1.)*”

„588. *Eső után. (Pocsolya.) (nov.) Beadtam a Nemzeti Ujságnak szeptember hó 15. Rajtacsíptek, hogy már megjelent.*”

⁸ VARGHA Kálmán, *Egyéniség, szerep, determinizmus (Cholnoky László és regényei)*. In *Álom, szecesszió, valóság*. Bp., 1973. 192–216. BORI Imre, *Cholnoky László*. In *Fridolin és testvérei*. Ujvidék, 1976. 33–66. GALSAI Pongrác, *Cholnoky László*. In *A besurránó szerkesztő*. Bp., 1976. 13–36. Nemeskéri Erika említett könyve információgazdag, de nehezen áttekinthető monográfia.

⁹ OSZK, Fond. 192.1.

¹⁰ CHOLNOKY László, *Irodalmi napló (kézirát)*. OSZK, Fond 192.9.

¹¹ OSZK, Fond 192.1.

„858. Hoffmann meséi. (nov.) (Ugyanaz, mint a Nemzeti Ujságban már megjelent Uff király.) Beadtam a Nemzeti Ujságnak február 6-án. Nem tudom ugyan, hogy mikor, de megjelent és szerencsém volt, mert nem vettek észre semmit.”

Cholnoky László jegyzeteiből az is kiderül, hogy különösen Viktor bátyjával szemben érezte a gyónás kényszerítő szükségét. Mindezt szemléletesen példázza például a 198. bejegyzés, amely szerint „Az álomkór. Viktor egyik novellájának egyszerű, pimasz megrovóidítése. Beadtam a Reménynek december 29-én. Megjelent az 1921 augusztusi számban (VII. 15–16.).” Majd oldalakkal később ez olvasható: „602. Tíz év múltán (nov.) (Ezt a novellát tulajdonképpen Cholnoky Viktor írta és a Fehérkereszt Naptárban jelent meg Dom Sebastian címen 1918-ban. Én egyszerűen lemásoltam.) Beadtam a Szózat Almanachja részére október 24-én. Megjelent 1923 januárjában.”¹²

Megdöbentötek ezek a dokumentumok. Elbizonytalanítják a kutatót abban, hogy az eddig jobbra csak kortársi emlékezésekből ismert Cholnoky Lászlót továbbra is mint gyenge jellemű, gátlástalan embert ítélje meg. Ezek a feljegyzések „irodalmi naplóban” maradtak fenn. A napló a legszemélyesebb műfajok egyike. tartozik. Azonban szinte minden esetben sejtethető, hogy a naplóról egy potenciális olvasóközönségnek is dolgozott, aki majd a szerző halála után ismerkedhet meg legrejtettebb gondolataival. Mindez különösen az íróemberekre igaz, gondoljunk például Márai Sándor vagy Illyés Gyula naplóira. Cholnoky László esetében is valószínűsíthető, hogy számolt azzal, naplói túlélik őt, sőt, tudatosan ki is használta ezt a lehetőséget. A tisztesség és az írói becsvágy egyaránt írathatta vele az utóbb idézett feljegyzéseket. Viktort mint bátyját szerette, mint írórt pedig tisztelte. A tőle csupán anyagi okokból eltulajdonított írások miatt minden bizonynyal lelkiismeretfurdalást érzett. Ugyanakkor az írói öntudat is kiolvasható feljegyzéseiből, amely különbséget tesz a szükség és az önérzet között. Más dolog az egyik, amely a megélhetés miatt plágiumra kényszeríti, és megint más a másik, amely viszont viszolyog az idegen tollakkal való ékeskedéstől. A feloldhatatlan ellentmondás okozta feszültséget, úgy tűnik, Cholnoky azáltal próbálta enyhíteni, hogy naplóiban bevallotta plágiumait. Kigúnyolta önmagát, amikor tettét „pimasznak” nevezte. Az pedig, hogy az utolsóként idézett feljegyzésben testvérét teljes nevén említi („Ezt a novellát tulajdonképpen Cholnoky Viktor írta...”), bizonyíték lehet arra, hogy lehetséges olvasókkal is számolt a naplóíráskor. Írhattott volna ismét egyszerűen csak „Viktor”-t, de ő félreérthetetlenül jelezni akarta, hogy bátyjára gondolt a feljegyzés elkészítésekor.

Az elmondottakat jól szemlélteti a következő anekdota, amelyet Békés István ad közre a már említett könyvében. Történt, hogy Cholnoky László a saját neve alatt jelentette meg a Független Magyarországnak testvére egyik novelláját. „Aztán meglődült benne a lelkiismeret, elment Viktorhoz, és töredelmesen meggyónotta, mit cselekedett: – Aljas köpman vagyok (a »köpman« szót maga fabrikálta ilyen alkalmakra a magyar »köpni« igéből és az angol, embert jelentő »man« szóból), igen aljas köpman vagyok – verte a mellét –, de egy vasam sem volt, Viktorkám... Cholnoky Viktor nem haragudott; a tárcáért kapott pénzen aztán testvériesen megosztottak.”¹³

Mindennek áttekintését a *Mozgai Pali, a gyermekhős* című ifjúsági könyv szerzőségére vonatkozó Cholnoky László-feljegyzés valóságtartalma miatt éreztük szükségesnek. Ha Cholnoky számára annyira fontos volt, hogy a bátyjától

¹² CHOLNOKY László, *Irodalmi napló* (kézirat). OSZK, Fond. 192.9.

¹³ BÉKÉS István, *i. m.* 346.

eltulajdonított írásait egyértelműen leválassza saját életművéről, mint az az irodalmi naplójából világosan kitűnik, akkor nehezen képzelhető el, hogy magáénak mondana – éppen a személyes feljegyzései között – egy olyan könyvet, amelyhez valójában semmi köze. Szerzőségét Nemeskéri Erika sem tartja lehetetlennek, sőt, az első elbeszélésben még életrajzi utalásokat is felfedezni vél.¹⁴ Az irodalomtörténeti munkák és a lexikonok egy része (például Gulyás Pálé és Várkonyi Nándoré¹⁵) szintén Cholnoky László művei között sorolja fel a könyvet. Ezek a művek a Ványi Ferenc szerkesztette Magyar Irodalmi Lexikon közlését veszik át, amely 1926-ban jelent meg. (Gulyás hivatkozik is Ványira.) Cholnoky László ekkor még élt, kézenfekvőnek tűnik, hogy Ványi és munkatársai maguktól az íróktól kérték el műveik listáját, természetesen csak attól, akitől lehetett. Vagyis a kézikönyvek azon állítása mögött, mely szerint a *Mozgái Pali, a gyermekhős* című könyv Cholnoky Lászlóé, szintén az író adatközlése sejtethető. A Ványi-féle lexikon *Mozsgay Pali, a gyermekhős* címváltozattal sorolja Cholnoky László művei közé a könyvet. (Várkonyi Nándor is így tünteti fel irodalomtörténetében.) Lehet, hogy csupán nyomdahiba, de az sem zárható ki, hogy Cholnoky, nem lévén a birtokában példány, pontatlanul emlékezett húsz évvel korábbi munkájára. Ezt látszik megerősíteni, hogy az első elbeszélésben a főhős családnevét csak a 12. lapig szedték Mozgái alakban, attól kezdve mindvégig *Mozsgay* változatban szerepel. Cholnoky László erre emlékezhetett. (Az efféle bizonytalanságra még egy példa található az első elbeszélésben. A 30. lapon kétszer is olvasható a főszereplő álneve. Először *Szamosi Elek*, majd alig hét sorral alatta *Szamosy Elek* alakban.)

Cholnoky kontra Cholnoky

Ki tehát a kötet szerzője?

Ha mégsem hinnénk Cholnoky Lászlónak, akkor viszonylag egyértelmű a helyzet: a könyv kétszerős. A két hosszabb elbeszélést, bármennyire is eltérnek életműve egyéb írásaitól, Cholnoky Viktor jegyzi, a huszonehárom publicisztikát Tonelli Sándor. Ebben az esetben csak annyiban történt mulasztás, hogy az utóbbi neve lemaradt mind a borítóról, mind pedig a címlapról. Arra viszont nincs elfogadható magyarázat, hogy miként került e két szerző egy kötetbe. A könyv megjelenése idején Cholnoky Viktort kiváló hírlapíróként tartották számon kortársai. A *Hét* vezető publicistája volt, hírnevét a politikai elemzéseken kívül éppen tudományos ismeretterjesztő cikkeivel alapozta meg. A nála jónéhány évvel fiatalabb Tonelli is újságíróként dolgozott, írásait többek között a *Tolnai Világlapja*, a *Képes Folyóirat*, a *Tanulók Lapja* és az *Új Idők* közölte. Érdeklődése hasonlított az idősebb Cholnokyéhoz, stíluskészség terén azonban meg sem közelítette. A *Mozgái Pali, a gyermekhős* című ifjúsági könyvben megjelent Tonelli-írások témáinak többségét Cholnoky Viktor is feldolgozta. Ezek az elegáns elbeszélőkészséggel megírt cikkek azonban sokkal olvasmányosabbak, mint a gyakran tudományoskodó Tonellié.

Miért nem cikkgyűjteményt adott ki Cholnoky Viktor? A század első évtizedének közepén, amikor íróként még alig-alig jegyezték, vajon miért elbeszéléseket kért tőle a kiadó, ahelyett, hogy ismeretterjesztő írásaiból állítottak volna össze

¹⁴ NEMESKÉRI, i. m. 42–44.

¹⁵ GULYÁS PÁL, *Magyar írók élete és munkái IV. kötet*. Bp., 1942. 434. és 437. VÁRKONYI NÁNDOR, i. m. 305.

egy egész kötetet az ifjúság számára? És Tonelli? A cikkei miért nem önálló könyvben jöttek? (*Jövő Magyarországa* címmel már 1902-ben megjelent saját kötete, Nagykorósón.)

El kell fogadnunk Cholnoky László szerzőségét, hogy választ kaphassunk a miértekre.

Ebben az esetben két lehetőséggel kell számolnunk. Az egyik szerint a könyv háromszerzős. Ismét Cholnoky László ominózus feljegyzésére, pontosabban ennek egy részletére hívnánk fel a figyelmet: „Ezt a kötetet, illetőleg ennek cím-elbeszélését, – jóllehet a kötet Viktor neve alatt jelent meg, – voltaképpen én írtam.”¹⁶ Ha szó szerint értelmezzük Cholnoky László kijelentését, akkor az első elbeszélés az övé, *A dióherceg* a bátyjáé, a többi írás pedig Tonelli Sándoré lenne. Ám ebben az esetben Cholnoky László neve miért nem szerepel legalább a tartalomjegyzékben?

Valójában nem arról van-e inkább szó, hogy Cholnoky László pontatlanul emlékezett? A könyvtárjegyzék, amelynek 21. tétele a Magyar Kereskedelmi Közlöny katalógusa, „1919 május havától” rögzíti a különböző kiadványok címét. Biztosnak tűnik, hogy Cholnoky László kezeügyében ekkor már nem volt elérhető példány a *Mozgái Pali, a gyermekhős* című könyvből, különben észrevette volna, hogy a kötetnek nincs címelbeszélése. Hiszen az első elbeszélés, amelynek a Mozgái-fiú a főhőse, mint már említettük, a *Moharos bácsi kabátja* címet viseli. A másik elbeszélésről, kötet híján akár el is feledkezhetett. Cholnoky maga is utal arra, hogy az 1915 előtti publikációira vonatkozó feljegyzései elvesztek. Erdemesnek érezzük felhívni a figyelmet arra is, hogy *A dióherceg* című elbeszélés erősen hasonlít E. T. A. Hoffmann *Diótörőjére*. Az alábbi részlet Cholnoky László egyik nyilatkozatából való. Ifjúsága kedvenc olvasmányaira így emlékezett vissza: „Elovastam legalább tízszer Hoffmann minden munkáját, lefordítottam *Kater Murr-t*, az *Elixire des Teufels-t*, a *Klein Zaches-t*, a *Meister Martin-t* –, szóval teljesen beleéltem magamat e kedves, zseniális, furcsa íróember különös világába, mégis egészen bizonyosra veszem, hogy Hoffmann és csekélységem között perabszolúte semmi lelki rokonság sincsen és hogy Hoffmann – úgy, mint korábban Andersent –, nem azért olvastam szinte szédült mohósággal, mintha már éreztem volna, hogy ők lesznek író-ideáljaim, hanem mert a hajlandóságom öfeléjük terelgetett. Olvastam ezer mást is – tehát a választás lehetősége megvolt a számomra más irányban is –, és én mégis ezekhez hajlottam, mert, amint mondtam, az ideghajlandóságom öhozzájuk húzott.”¹⁷ Vagyis a *Diótörő* veszprémi környezetbe helyezett parafrázisát akár Cholnoky László is írhatta. Az elbeszélés terjedelme is erre enged következtetni – Viktor már ekkor a rövidprózával kísérletezett –, és kettőjük közül is éppen Cholnoky László az, aki a gyermeklapoknak rendszeres munkatársa volt. Ráadásul, ha csupán az első elbeszélés lenne az övé, akkor a nevét minden bizonnyal éppen úgy feltüntették volna a tartalomjegyzékben, mint Tonelliét.

Az idősebb Cholnoky szerzősége tehát határozottan megkérdőjelezhető.

Ez pedig a második lehetőséget teszi valószínűvé: a *Mozgái Pali, a gyermekhős* című kötet kétszerzős. Az elbeszéléseket Cholnoky László írta, a cikkeket pedig Tonelli Sándor.

De akkor Cholnoky Viktor neve hogyan kerülhetett a könyv címlapjára?

¹⁶ A kiemelés tőlem. S. G.

¹⁷ *Könyvek könyve*. Szerk. KÓHALMI Béla. Bp., 1918. 93–96.

A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat, az a kiadó, amelyik a *Mozgai Pali, a gyermekhős* című kötetet megjelentette, külföldi művek kiadója is volt a századfordulón. Richard Marsh egyik népszerű regényét, *A túlvilági embert* Cholnoky Viktor fordította magyarra. E kötet megjelenésekor, 1906-ban, minden bizonnyal már szerződése lehetett egy másik népszerű mű, Max Pemberton *A fehér rémek* című regényének fordítására is, amely könyv alakban 1907-ben látott napvilágot, két kötetben.¹⁸ Cholnoky Viktor és a kiadó kapcsolat-felvételére valószínűleg a kiadóvállalat legismertebb kiadványa, a Tolnai Világlapja szerkesztősége révén kerülhetett sor, amelynek Cholnoky, akárcsak A Hétnek, szintén állandó munkatársa volt. Elképzelésünk szerint a két regényfordítás megjelenése között Cholnoky Viktor saját kötet összeállítására is lehetőséget kapott a kiadótól, amely ez idő tájt éppen egy ifjúsági könyvsorozat elindításával foglalkozott. Terveiknek megfelelően gyermekeknek szánt könyvet várhattak Cholnokytól, amelyben publicisztika (és talán széppróza) lett volna. A szerződő felek a kötet címében is megállapodhattak; a nyomda a munkaigényes díszkötés elkészítéséhez minden bizonnyal rögtön hozzá is kezdett. Feltételezésünk szerint azonban még a kötet anyagának nyomdába adása előtt Cholnoky Viktor valami miatt elállt eredeti szándékától. Ám, hogy ne történjék szerződésbontás, a lehetőséget átengedte öccsének, aki a munkába, márcsak azért is, mert az idő sürgette, bevonta volt egyetemi évfolyamtársát, a nála három évvel fiatalabb Tonelli Sándort. Mindketten Budapesten látogatták a jogtudományi előadásokat; az 1901/2-es tanévben egyazon időben is.¹⁹ Valószínűleg innen ismerték egymást, illetve egymás érdeklődési körét. (Tonellit műfordítóként és művelődéstörténeti tanulmányok írójaként is számon tartják a lexikonok. 1923-tól a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara főtitkára volt. 1950-ben hunyt el.)

A szerződés feltételezett átruházása idején a kötet címe már meglehetett. Ez abból sejthető, hogy Cholnoky László hibát követett el: valószínűleg nem emlékezett pontosan a kötetcímre, így az első elbeszélés főhőse, mint említettük, a már kötészetre került *Mozgai Pali* helyett *Mozgai Pista* lett (*P-P!*), és az elbeszélés is egészen más címet (*Moharos bácsi kabátja*) kapott. Cholnoky László e tévedés nélkül is rosszul járt volna. Ugyanis az időközben elkészült díszkötés kizárólag Cholnoky Viktort tüntette fel szerzőként. Ezek után a kiadó – feltéve, hogy nem akarta zúzdába küldeni a nagyszámú, hibásan elkészített díszkötést –, nem írhatta a tartalomjegyzékbe az elbeszélések valódi írójának nevét. Csak fokozták volna a zavart, amelyet Tonelli neve láttán amúgy is érezhetett az olvasó. Képzelnék el! Bár a borítón és a címlapon Cholnoky Viktor neve szerepel, a tartalomjegyzék mégis az öccsét és Tonellit tüntette volna fel szerzőként. Nyilatkozni kellett volna. De hogyan? Miként lehet azt megmagyarázni, hogy a kirakatban álló, Cholnoky Viktor nevével fémjelzett könyvhöz neki valójában semmi köze?

És Cholnoky Viktor? Mit tehetett volna? Amíg a hibás díszkötésekből egyetlen példány is volt raktáron, legfeljebb annyit csinálhatott, hogy elhatárolja magát a könyvtől, és ha teheti, megakadályozza, hogy a nevével kapcsolatba hozzák.

¹⁸ A Tolnai Világlapja hasábjain jelent meg először mindkét regény, folytatásokban. Marsh regénye 1904-5-ben, Pembertoné 1906-ban.

¹⁹ Adataink az Eötvös Lőránd Tudományegyetem Almanachjából származnak, mivel a törzskönyvek elpusztultak. Szíves tájékoztatásáért köszönet Kiss József Mihály levéltárosnak.

Átlapozva A Hét évfolyamait, nyomát sem találjuk a könyvnek, pedig a lap rendszeresen tájékoztatott a frissen megjelenő kiadványokról. Ha a *Mozgai Pali, a gyermekhős* valóban Cholnoky Viktoré, vajon nem az lett volna-e a természetes, hogy A Hét legalább megemlíti népszerű belső munkatársának és szerkesztőjének első Budapesten megjelent kötetét, ha máshol nem is, az új könyveket felsoroló rovatban? Ám ebben az esetben mindez elképzelhetetlen volt, hiszen egy méltatás közlése csak akkor természetes, ha tényleg azé a kötet, akinek a neve a díszkötésen és a címlapon szerepel. Csakhogy a *Mozgai Pali, a gyermekhős* nem szokványos kiadvány.

Úgy tűnik, Cholnoky Viktor is igyekezett megfelekedezni róla. Az 1910-ben *Beszélgetések* címmel megjelent cikkgyűjteményének Gömöri Jenő által írt előszava nem említi meg a könyvet, ellenben tud a Veszprémben megjelent *Füstkarikákról*, amelynek csak egyharmadát teszik ki Cholnoky Viktor eredeti írásai, a többi fordítás. A „Cholnoky Viktor eddig megjelent művei” címszó alatt még a külön kötetben megjelent Maeterlinck-, Shaw- és Zola-fordításait is felsorolja a Modern Könyvtár kiadványa, az impozáns kiállítású *Mozgai Pali, a gyermekhős* viszont nem. Pedig Gömöri Jenő nyilván konzultált Cholnokyval a kötet szerkesztésekor, illetve az előszó megírása előtt. Az ifjúsági könyvről, akárcsak Gömöri, Cholnoky későbbi könyveinek kritikusan és a halála utáni nekrológok is hallgatnak.

Cholnoky Viktor könyvkiadási terve tehát ismeretlen okból meghiúsult; a szerződést átengedte öccsének és Tonelli Sándornak.²⁰ A kiadvány tartalmán még lehetett módosítani, azonban a díszkötés, amelyen a Globus nyomda ekkor már dolgozott, az eredeti tervek szerint készült el.

Mindez csupán feltételezés. Véleményünk szerint azonban ez a legvalószínűbb magyarázata a könyv körüli ellentmondásoknak.

Felemás korrekció

A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat ifjúsági könyvsorozata népszerűnek bizonyult. A kötetek közel másfél évtizeden keresztül újból és újból felbukkantak a karácsonyi könyvvásárokon. A hirdetések a *Mozgai Pali, a gyermekhős* megjelenésének idejét segítenek meghatározni, az évek során boltokba kerülő példányok különbözősége pedig Cholnoky Viktor szerzőségét dönti el.

A *Mozgai Pali, a gyermekhős* című könyv évszám nélkül jelent meg. Mikori a kötet?

Fábr Anna, minden indoklás nélkül az 1906-os évet jelöli meg.²¹ Az Országos Széchényi Könyvtár példányát, a pecsét tanúsága szerint, 1907-ben szerezték be. Nemeskéri Erika valószínűleg innen vette át munkájába ugyanezt az évszámot. A Magyar Könyvészet 1908-ról tud. A Ványi Ferenc által szerkesztett lexikon

²⁰ Cholnoky Viktor egyik fia, Viktor előttünk ismeretlen időpontban meghalt. Talán éppen a kötet anyagának összeállítása idején? A kisfiú elvesztése elég indok lehetett ahhoz, hogy az író ne vállaljon részt egy ifjúsági könyv megjelentetésében.

²¹ A kísértet (*Válogatás Cholnoky Viktor publicisztikájából*). Összeállította, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta FÁBRI Anna. Bp., 1980. 471. Fábr Anna a *Mozgai Pali, a gyermekhős* című kötetből is beválogatott két írást (*A telefotográfia, A földrengésekről*) a könyvébe. Ezeket azonban, mint láttuk, Tonelli Sándor írta.

szintén erre az évre teszi a könyv megjelenését, igaz, ez nem sokat jelent, mert Magyar Irodalmi Lexikon rendszerint téves évszámokat jelöl meg.

A megjelenés évének meghatározásában nagy segítség lenne, ha a két elbeszélést illusztráló képek mindegyikét azonosítani tudnánk. Ez elvileg nem lehetetlen, mert bizonyítható, hogy a rajzok és fényképek eredetileg nem a könyv számára készültek. (Szemléletesen példázza ezt a könyv 17. lapján található fénykép, amely egy hosszú bajuszú, *mankóra támaszkodó*, hírlapáros öregembert kellene hogy ábrázoljon. A Tolnai Világlapja 1904. április 3-án megjelent számából átvett fénykép valóban egy idősebb, bajuszos emberről készült, a hóna alatt újságokkal, ám a lábának láthatóan semmi baja; így természetesen mankója sincsen.) A harminckét kép több mint egyharmadát megtaláltuk folyóirat-illusztrációként is. Ezek egy kivételével a Tolnai Világlapjában láttak napvilágot. Az azonosított képek közül a legkorábbi a lap 1904. április 3-án megjelent számában bukkan fel, a legkésőbbi a Gyermekvilág című kiadvány 1905 decemberi számában. (A Gyermekvilág a Tolnai Világlapja mellékleteként került az olvasók kezébe.) Tizennégy kép azonosítása után megállapítható, hogy a *Mozgai Pali, a gyermekhős* című könyvnek mindenképpen 1905 decembere után kellett megjelennie. Azonban biztosat csak akkor állíthatnánk, ha sikerülne az összes kép folyóiratbeli közlését felkutatni.

Ugyanez áll a kötet huszonhárom ismeretterjesztő cikkére is. Közülük csupán tizenhatot sikerült megtalálni. Valamennyi a Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat egyik kiadványában, a Tanulók Lapjában látott napvilágot, 1902. június 1. és 1905. november 19. között. A kötetnek, amelyben a cikkek egybegyűjtve is megjelentek, tehát ez utóbbi időpont után kellett megjelenie.

A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat legnépszerűbb, legnagyobb példányszámban megjelentetett kiadványa a Tolnai Világlapja volt. Ha tehát a kiadó saját újdonságait kívánta reklámozni, e hetilapon keresztül érthette el a legnagyobb nyilvánosságot. Természetesen új ifjúsági könyvsorozatát is hirdette a Tolnai Világlapjában. Az első, teljesoldalas hirdetés 1906. november 4-én látott napvilágot. A reklám szövege múlt időben szól az *Új könyvek* cím alatt, a szülők figyelmébe ajánlott kötetek megjelentetéséről: „A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat nagyszabású könyvsorozatát bocsátott ki a magyar ifjúság számára. Az volt a célja, hogy kitűnő műveket nyújtson a fiatal olvasóknak – mérsékelt áron. [...] A szakemberek is csodálkozva – s talán kissé irigykedve – fogják konstatálni, hogy ilyen ízléses és fényes kiállítású olvasmányt Magyarországon egyetlen kiadó sem produkált még. Persze a rendes szokás az volt eddig, hogy egy-kétezer példányt nyomtattak; de az új sorozat minden könyvéből 30–30.000 példány készült. Ez a talány nyitja.” Az általunk tárgyalt könyvről az alábbi pár soros ismertetés olvasható a hirdetésben: „Cholnoky Viktor, a vidéki magyar élet köréből meríti leginkább könyvének meséit, továbbá: vonzó, csevegő modorban oktat földrajzi, fizikai és egyéb dolgokra. Első, lebilincselő meséje: *Mozgai Pali, a gyermekhős*.”²²

A reklámszöveg fogalmazója láthatóan tévedett a kötetkezdő elbeszélés címének megjelölésekor. Ezt csak azzal tudjuk magyarázni, hogy a cikk megírásakor

²² A kiemelések tőlem. S. G. Ugyanezen a napon a Képes Családi Lapokban is megjelent ez a hirdetés. A hetilapot, Élet címmel, Cholnoky Viktor is szerkesztette 1905. január 1. és április 2. között. A Képes Családi Lapok kiadója szintén a Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat volt.

nem volt keze ügyében a sorozat; valamiféle lista alapján, minták segítségével dolgozott a névtelen hirdetésíró. A többi könyvismertetés sablonos szövege is megerősíti ezt a feltételezést. A hirdetések aztán e beharangozó pár sort ismétlik, gyakran szó szerint a későbbiekben. Cholnoky Lászlót nyilván ez a pontatlan ismertetés vezette félre a kiadó katalógusának olvasásakor, mert – mint láttuk – a hirdetésíróhoz hasonlóan szintén tévedett a könyv címelbeszélésének megjelölésében.

A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat tehát az 1906-os karácsonyi könyvvásárra jelentette meg ifjúsági könyvsorozatát, melynek egyik darabja a tévesen Cholnoky Viktor neve alatt napvilágot látott kötet volt. A hirdetés megjelenésének időpontja az illusztrációk részleges azonosítását és az ismeretterjesztő írások eredeti megjelenési helye egy részének megtalálását követő sejtésünket igazolja. Az 1906-os évszámnak tulajdonképpen az Országos Széchényi Könyvtár példányának 1907-es pecsétje sem mond ellent, ugyanis azt is lehet tudni, hogy az általunk vizsgált könyv a 86-os számú beszerzés volt. A hirdetés alapján a könyv az év végén jelent meg. Ha figyelembe vesszük a beszerzési számot, amely sem nem kevés, sem pedig sok, korántsem elképzelhetetlen, hogy a *Mozgai Pali, a gyermekhős* című könyvet az új esztendő elején katalogizálták.

Feltételezésünket erősíti *A Balogh-leányok érettségije* című könyv, amelyet az Ego álnév alatt publikáló Fried Margit írt. A kötet szintén a Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat ifjúsági sorozatának kiadványa. A Tolnai Világlapja 1906. november 4-én megjelent hirdetése első helyen mutatja be az ajánlott könyvek között, vagyis ennek a műnek ugyanakkor kellett megjelennie, mint a *Mozgai Pali, a gyermekhős*nek. Csakhogy amíg ez utóbbi évszám nélkül került forgalomba, addig Ego fiatal lányoknak szánt könyvének címlapján a megjelenés időpontját is feltüntették: az 1906-os évszámot.

Miként lehet, hogy ugyanannak a sorozatnak a könyvei nem azonos módon (évszámmal vagy anélkül) látnak napvilágot? A kérdésre a nyomdák különbözőségében keresendő a válasz. A két könyv ugyanis nem ugyanabban a budapesti nyomdában készült. A címlapok verso-ja szerint Ego kötetét a *Tolnai Világlapja Nyomdai Műintézetében* nyomtatták, a Cholnoky Viktor neve alatt megjelent könyvet pedig a „*Globus*” Műintézetben. A két nyomda valószínűleg nem egyeztetett mindenben, így történhetett, hogy a Dohány utcaiban feltüntették a megjelenés idejét a címlapon, az Aradi utcában viszont eltekintettek ettől.

A könyv későbbi sorsának nyomonkövetése érdekében szükségesnek érezzük az árváltozás bemutatását is.

A kötetek ára az 1906-os reklámszövegben nincs külön-külön feltüntetve, annyi azonban tudható a szövegből, hogy a legdrágább könyv 95 krajcárba került. Az 1907. évi karácsonyi könyvvásár alkalmából a Tolnai Világlapja ismét hirdette a köteteket, az előző évi áron.²³ A képes hetilap hirdetésrovatában a későbbiekben ismét feltűnik a *Mozgai Pali, a gyermekhős* című könyv: 1911-ben.²⁴ Az ára ekkor már 1 korona 90 fillér. Cholnoky László könyvtárjegyzékének idézett, 21-es sorszámmal jelölt tétele szerint a Magyar Kereskedelmi Közlöny katalógusa 1912 decemberében is reklámozta a könyvet. A Tolnai Világlapja 1913 és 1914 karácsonya előtt is hirdette az ifjúsági könyvsorozat kiadványait, köztük a *Mozgai Pali*,

²³ Tolnai Világlapja, 1907. dec. 8. 1974.

²⁴ Tolnai Világlapja, 1911. dec. 10. 3104.

a *gyermekhős*t is. A kötet mindkét évben 2 korona 20 fillérbe került. Az 1915-ös évben nem találtuk nyomát a könyvnek a hirdetésekben. Egy év múltán viszont már igen; ekkor 2 korona 50 fillérért lehetett megvásárolni a kötetet. 1918-ban már 6 korona 80 fillér az ára. (A Tolnai Világlapja hirdetése *Mozgai Pál* [!], a *gyermekhős* címváltozattal reklámozza a könyvet, amelyet *Cholnoky* [!] *Viktor* írt.) A következő évben ugyanez a kiadvány már 12 koronába, míg 1920-ban 40 koronába került.²⁵ (Az utolsó évek nagyarányú áremelkedését nyilván a háború okozta inflációval magyarázhatjuk.)

Újabb kiadásokról lenne szó? Elképzelhető, hiszen az évek során akár el is fogyhatott az eredetileg nyomtatott harmincezer példány.

A kérdés megválaszolása előtt szeretnénk felhívni a figyelmet a könyvnek a szegedi Somogyi-könyvtár birtokában lévő példányára. *E kötet borítójáról hiányzik Cholnoky Viktor neve!* A más betűtípussal elkészített borítón a cím változatlan maradt, Cholnoky Viktor nevét viszont lehagyták róla. *Helyébe azonban nem nyomtattak semmit!* A kötés hátulsó táblájára viszont igen; azt, hogy a könyvnek három korona az ára. Vagyis a *Mozgai Pali*, a *gyermekhős* abban az évben, amikor három koronáért lehetett megvásárolni, már más kötésben került a könyvesboltok kirakatába.

Melyik évben kerülhetett három koronába a könyv? Mint a fentiekben láttuk, 1916 karácsonyán 2 korona 50 fillér volt az ára. 1918-ban 6 korona 80 fillér. A háromkoronás könyvnek tehát e két időpont között, vagyis 1917 telén kellett a boltokba kerülnie.

Vajon miért szánta rá magát a kiadó, hogy új borítót készíttessen?

A háromkoronás könyvbe az alábbi, grammatikailag hibás szövegű cédulát köttette a kiadó: „*Tekintettel arra, hogy a nyomdai, könyvkötői, valamint a papírárak alig 4-5 év alatt mintegy 50 százalékkal emelkedtek, nagybecsű vevőink szíves tájékoztatása céljából tudatjuk, hogy e mű bolti ára a bekötés táblán [!] kívül meg van jelölve.*” A kissé homályos értelmű kiadói üzenet alapján leginkább az valószínűsíthető, hogy az új borító elkészíttetésére végül is az ár feltüntetésének szándéka bírta rá a kiadót. Ezt az alkalmat használták ki aztán arra, hogy némileg helyesbítsenek a feliraton. Amíg arra különösebb oka nem volt, a kiadónak nem állt érdekében egy teljesen új borító elkészítésével zavart kelteni. Csak akkor javítottak a kötés elülső oldalán, amikor az ár feltüntetésével változtatni kívántak a hátoldalon. A kiadvány aztán már az új kötéssel látott napvilágot.

A korrekció egy évtized múltán végül is megtörtént. Ám az igencsak felemásra sikeredett helyesbítés további kérdéseket vet fel. Miért csak a díszkötésről vették le Cholnoky Viktor nevét? A címlapról miért nem? És főként: miért nem került helyébe a valódi szerzőpáros neve?

Ez utóbbi okát csak találgatni tudjuk. Talán feledékenységből maradt le a *borítóról* mind az elbeszélések valódi szerzőjének, mind pedig Tonelli Sándor nevének megjelölése, vagy pedig azért – és ez tűnik valószínűbbnek –, mert a kiadó nem akart fennakadást okozni az akkor már egy évtizede forgalomban lévő, folyamatosan hirdetett, népszerű könyv eladása körül. És így magyarázkodni sem kellett.

²⁵ Tolnai Világlapja, 1913. dec. 14. 74.

Tolnai Világlapja, 1914. dec. 3., a belső borítón.

Tolnai Világlapja, 1916. dec. 7. 25.

Tolnai Világlapja, 1918. nov. 30., hirdetésmelléklet, X.

Tolnai Világlapja, 1919. dec. 6. 23.

Tolnai Világlapja, 1920. dec. 1. 30.

Arra a kérdésre azonban, hogy a címlapról miért nem vették le Cholnoky Viktor nevét, és miért nem került a helyébe sem Tonelli, sem pedig az ifjabb Cholnoky neve, biztos válasz adható. (Cholnoky Lászlót a tartalomjegyzék továbbra sem tünteti fel szerzőként.)

Ehhez előbb meg kell állapítani, hogy az évről évre boltokba kerülő, különböző árú kiadványok újabb kiadást jelentenek-e. A háromkoronás „szegedi” példányt hasonlítuk össze olyannal – például a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár kiadványával –, amelynek kötésén nincs feltüntetve az ára, viszont Cholnoky Viktor neve igen. (Forgalomba tehát éppen úgy kerülhetett 1906-ban, mint mondjuk 1911-ben.) A vizsgálatból kiderül, hogy csupán a borítók különbözőségéről beszélhetünk. A szedések a legapróbb részletig egyeznek egymással. Ahol az egyikben töredezett vagy elmozdult egy-egy betű, ugyanott töredezett és mozdult el a másikban is. A 164. lap utolsó sorának első „b” betűje is minden esetben kézzel átrajzolt. A 12. lapon a *búcsúpillantást* mindkét esetben így, három l-lal szedték. A 23-on *homályos* olvasható mindkét példányban, „homályos” helyett. Két lappal arrébb „ablakával” helyett ez áll: *ablakáva*., A 43. lapon az első „bizonyítvány” betűsorból mindig elmarad az első „n” betű. És még egy szem-betűnő nyomdahiba: az 51. lapon alulról a 17. sorban hosszú í-vel szedték a „bácsira” szót. Ugyanez állapítható meg akkor is, ha az összehasonlítást kibővítjük egy újabb példánnyal, például az Országos Széchényi Könyvtár 1907-ben katalogizált kiadványával. (Ennek borítóján még ugyancsak feltüntették Cholnoky Viktor nevét, a könyv árát viszont nem.) Példáink egyértelműen bizonyítják, hogy a három példány szedése azonos. Ez csak azzal magyarázható, hogy a kiadó *krúdában* hagyta a könyv kinyomtatott példányait, és a későbbiekben az igényeknek megfelelően köttetett a füzetlen ívekből. A *Mozgai Pali, a gyermekhős* című ifjúsági kiadvány ismételt feltűnése a karácsonyi könyvvásárokon tehát a raktáron maradt példányok folyamatos forgalomba bocsátását jelenti és nem újabb kiadásokat. Így történhetett, hogy a háromkoronás könyv címlapja azután is csupán Cholnoky Viktort jelölte meg szerzőként, miután nevét levették a díszkötésről.

Persze Cholnoky László ezzel a felemás korrekcióval nem járt jobban. Sem a kötet díszkötésén, sem a címlapon, sem pedig a tartalomjegyzékben nem tűnik fel a neve. Szerzősége változatlanul homályban marad. Dolgozatunkkal ezt a mulasztást kívántuk pótolni.

A bibliográfiáknak tehát Cholnoky László művei között kell felsorolniuk az 1906-ban megjelent *Mozgai Pali, a gyermekhős* című kötetet. Erről a javításról természetesen Tonelli Sándor esetében sem szabad megfeledkezni.